

Jaarcongres 2011 Trendbureau Overijssel *Impressies van buiten*

Ongeveer 300 mensen kwamen naar het congres op de Universiteit Twente: bestuurders, volksvertegenwoordigers en mensen uit het bedrijfsleven.

» *Inhoudsopgave* **Jaarcongres 2011**

De bezoekers van het jaarcongres konden deelnemen aan zes workshops over de onderwerpen van de toekomstverkenningen: de toekomst van de democratie, de toekomst van de grijze samenleving en de toekomst van de landbouw in Overijssel. Naast de inhoudelijke workshops waren er toekomstexcursie naar MIRA en MESA+ Instituten van de Universiteit Twente.

p. 4-5 » *Inleiding*

Op donderdag 27 januari 2011 presenteerde Trendbureau Overijssel resultaten van de toekomstverkenningen die in 2010 zijn gemaakt. De verkenningen gaan over de Grijze Samenleving, de Toekomst van de Democratie en de Toekomst van de Landbouw..

p. 6-7 **1 Frits Bolkestein** **Leren van de geschiedenis en het gezond verstand**

Krimp, energietekort en een niet slagvaardig Europa. Dat zijn volgens oud-Eurocommissaris Frits Bolkestein de uitdagingen waar Nederland, en Overijssel, mee te maken krijgt. De oplossingen kunnen volgens hem niet anders dan rigoureuus zijn..

p. 8-9 **2 Bas Heijne** **Terug naar het 'heimat-gevoel'**

We moeten onze (lokale) identiteit niet ontkennen of onderschatten. Het 'heimat-gevoel' is heel natuurlijk. Maar het gebrek aan gevoel van eigenheid is zorgwekkend. De politiek heeft daarop geen goed antwoord. Dat vindt Bas Heijne..

p. 10-11

3 Jenny Gierveld **Het belang van 'konvooi' in de aanpak van eenzaamheid**

De toekomstige oudere verschilt duidelijk van de oudere van nu. Zijn werkgeschiedenis, partner-geschiedenis en het gezondheids-patroon zijn anders. Dat biedt goede perspectieven voor de toekomst, zegt professor Jenny Gierveld..

p. 12-13

4 Jan Willem van der Schans & Ed Kooijman

In de workshop Toekomst van de Landbouw gaven Ed Kooijman (directeur DSM Resins) en Jan Willem van der Schans (Universiteit Wageningen) vanuit eigen invalshoek hun visie over de toekomstige landbouw. Van der Schans benadrukt het succes van streekproducten en Kooijman houdt een warm pleidooi voor de biobased economy..

p. 14-15

5 Toekomstexcursie MIRA **Virtuele galstenen en Lingopiepjes**

Infusen, lampen, bedden, piepjes, slangetjes en draadjes. In het Experimental Center for Technical Medicine van de Universiteit Twente is van alles te zien. Een complete operatiekamer en intensive care zijn hier nagebouwd om zoveel mogelijk de medische praktijk na te bootsen.

Klik [hier](#) voor het filmpje van de toekomstverkenning landbouw
Klik [hier](#) voor het filmpje van de toekomstverkenning grijze samenleving
Klik [hier](#) voor het filmpje van de toekomstverkenning democratie

Klik [hier](#) voor de toekomstverkenning landbouw
Klik [hier](#) voor de toekomstverkenning grijze samenleving
Klik [hier](#) voor de toekomstverkenning democratie

» Inleiding

Op donderdag 27 januari 2011 presenteerde Trendbureau Overijssel resultaten van de toekomstverkenningen die in 2010 zijn gemaakt. De verkenningen gaan over de Grijze Samenleving, de Toekomst van de Democratie en de Toekomst van de Landbouw.

Dagvoorzitter Hannie te Grotenhuis belofde aan het begin van de dag dat iedereen aan het eind van de dag naar huis zou gaan met ten minste twee nieuwe ideeën. ("Als dat niet gelukt is, mag u daarover klagen bij het Trendbureau!")

Ongeveer 300 mensen kwamen naar het congres op de Universiteit Twente: bestuurders, volksvertegenwoordigers en mensen uit het bedrijfsleven.

Toekomstverkenningen

Eddy Veenstra, lid van de programmaraad van het Trendbureau verving voorzitter Wolter Lemstra, die ziek was, om de toekomstverkenningen te presenteren. "Het eerste congres vorig jaar was al een groot succes. De opkomst van vandaag heeft zeker te maken met de sprekers; verdeeld van alfa tot beta en van politiek tot wetenschap." Veenstra sprak de hoop en het vertrouwen uit dat de verkenningen ook daadwerkelijk gebruikt gaan worden. Veenstra reikte de toekomstverkenningen uit aan Arco Hofland (lid dagelijks bestuur VNG Overijssel) en aan gedeputeerde Carry Abbenhues, die de verkenningen namens de provincie in ontvangst nam. Door het lezen van een zogenaamde 'qr-code' met hun pda werd er een filmpje vertoond over de toekomstverkenningen.

Erfenis van Thorbecke

Volgens Arco Hofland zijn de onderwerpen van de toekomstverkenningen juist de onderwerpen waar de VNG Overijssel zich mee bezighoudt. "Ik hecht veel waarde aan de toekomst van de democratie. Ik maak me wel zorgen of de erfenis van Thorbecke

nog wel bestaat in dezelfde vorm als nu over 20, 30 jaar. Bestuurders vinden het vaak moeilijk om te kiezen."

Zonnige toekomst

Het Trendbureau Overijssel wordt door Provinciale Staten geëvalueerd en aan de hand daarvan wordt besloten of het kan voortbestaan. Als het aan gedeputeerde Carry Abbenhues ligt wel. "De toekomst van het Trendbureau ziet er zonnig uit. Het zorgt voor een goede ontsluiting van kennis en brengt bewegingen in kaart. Ik vind het mooi om te horen dat de mensen het Trendbureau zien als instituut. Wij moeten er voor zorgen dat de verkenningen agendasettend worden voor ons werk."

Economisch baat bij vergrijzing

De kersverse Commissaris van de Koningin Ank Bijleveld-Schouten toonde zich blij verrast met het bestaan van het Trendbureau. "De toekomstverkenningen zijn interessante studies. En daaruit vloeien belangrijke opgaven voort. De vergrijzde samenleving is een belangrijk onderwerp. Er wordt verschillend over gedacht door pessimisten (die vooral de

hoge zorgkosten en pensioenlasten benadrukken) en optimisten (die zien dat we steeds rijker, fitter en hoger opgeleid worden)." Volgens de CdK is het beeld van eens steeds sterker vergrijzende samenleving geen dreiging maar een kans. Overijssel kan economisch baat hebben bij de vergrijzing; de grote vraag naar zorg vraagt om oplossingen. Hier kan de Universiteit Twente op het gebied van medische technologie volgens haar een goede rol in spelen (ook op de mondiale markt). "Overijssel is een prachtige omgeving als groeimarkt voor zorg en recreatie."

Volgens de Commissaris schetsen de landbouwverkenningen een heel divers beeld. Aan de ene kant zal er een schaalvergroting bij agrarische bedrijven plaatsvinden. Maar een andere ontwikkeling is het omgevingsgericht boeren, ook dit zal steeds meer voor gaan komen. "Wat in elk geval zeker is is dat de omgeving de komende jaren sterk zal veranderen. Waarschijnlijk zullen er minder landbouwsubsidies uit Europa komen en zal de EU de melkquota afschaffen."

Kloof in opleidingsniveaus

De toekomst van de democratie is nu actueler dan ooit, met de Provinciale Statenverkiezingen in het vooruitzicht. "Het trendbureau argumenteert dat provinciale en lokale verkiezingen spannender worden", aldus Ank Bijleveld. Volgens haar is de vraag hoe we onze eigenheid behouden in een globaliserende wereld. "Hoe behoud je de sociale cohesie?" De Commissaris maakt zich druk om het feit dat de kloof tussen hoog en laagopgeleiden in Nederland steeds groter wordt. "Hoger opgeleiden hebben meer vertrouwen in de politiek. Met de stelling 'politici doen het alleen maar voor zichzelf' was 45% van de laagopgeleiden het eens, tegenover 25% van de hoogopgeleiden. De kloof wordt steeds groter, dat is een belangrijk signaal dat ons tot denken moet zetten. We staan er samen voor om een goed antwoord te geven. Laten we de signalen oppakken en hier samen over nadenken. Daarbij is het belangrijk dat alle overheidslagen vertrouwen hebben in elkaar en elkaars taken."

klik [hier](#) om een korte film van de workshop te bekijken

1 Frits Bolkestein

Leren van de geschiedenis en het gezond verstand

Oud-Eurocommissaris en VVD-prominent Frits Bolkestein was 27 januari de hoofdspreker op het tweede jaarcongres van het Trendbureau Overijssel.

Krimp, energietekort en een niet slagvaardig Europa. Dat zijn volgens oud-Eurocommissaris Frits Bolkestein de uitdagingen waar Nederland, en Overijssel, mee te maken krijgt. De oplossingen kunnen volgens hem niet anders dan rigoureuus zijn.

Uitdagingen

“Niemand heeft de opstand van Khomeini, de val van de muur of de kredietcrisis voorspeld. Sommige variabelen zijn minder voorspelbaar dan andere. Eén daarvan is de demografie. In Europa is er duidelijk sprake van krimp.” Zo begon Bolkestein zijn lezing op de Universiteit Twente.

Volgens Bolkestein staat Nederland (en Overijssel) voor een aantal grote uitdagingen op het gebied van demografie, energie en Europa. Op demografisch gebied is er duidelijk sprake van krimp, in heel Europa. Dat baart Bolkestein zorgen. “Krimp betekent achteruitgang van de economische groei en dat is negatief. Bovendien zijn ouderen duurder

dan jongeren. Ouderen zijn vaak minder innovatief. Jongeren zijn eerder bereid risico's te nemen.”

Het verschil tussen Europa en de Verenigde Staten in dit opzicht is groot. “De VS groeit en wordt jonger terwijl Europa krimpt en ouder wordt. De VS is innovatiever, de houding ten opzichte van risico's is positiever. Ook de houding tegenover godsdienst verschilt.” Het is volgens de oud-politicus een reële mogelijkheid dat jongeren in de toekomst kunnen gaan rebelleren om ouderen dezelfde welvaart als nu te geven.

Franse weg

Volgens Bolkestein kunnen we twee dingen doen om de krimp op te vangen: bijvoorbeeld door veel meer immigranten ('er zijn miljoenen nodig') toe te laten. “Maar gezien de politieke problemen lijkt dat me geen begaanbare weg”. Een tweede oplossing is een aanmerkelijke verhoging van de kinderslag ('de Franse weg'). Het geld daarvoor moet van andere sociale voorzieningen komen, maar volgens Bolkestein is 'Nederland daar nog lang niet aan toe'.

Ook in Overijssel neemt de vergrijzing toe. In 2040 is een kwart van de mensen ouder dan 65 jaar. Het aantal dementerenden neemt toe (over twintig jaar zullen er zestig procent meer dementerenden zijn). “Krimp, vergrijzing en weinig economische dynamiek zijn bedreigingen voor Overijssel. Maar er zijn ook positieve geluiden. Zo biedt de stroom van ouderen die van het westen naar het oosten trekt om te rentenieren en zorg te ontvangen, mogelijkheden. “De vergrijzing biedt dus ook belangrijke kansen voor Twente”, aldus Bolkestein.

Meer kerncentrales

Een ander punt waar Bolkestein zich zorgen om maakt is de voorradigheid van energie. “Europa heeft een tekort aan energie. Jaar na jaar groeit de afhankelijkheid van gas en olie. Europa is hiervoor afhankelijk van instabiele landen als Rusland en Iran. Een duidelijke energiepolitiek van Europa ontbreekt.” Bolkesteins devies is dan ook: 'Bouw meer kerncentrales!' Volgens hem is dat onvermijdelijk. De zogenaamde 'stromingsenergie' (elektriciteit uit wind, waterkracht of zonne-energie) zal maar ten dele aan de vraag kunnen voldoen, voorspelt hij.

Bolkestein: “De verhouding met Rusland verdeelt de lidstaten binnen Europa. De voormalige leden van het Waschaupact hebben een heel agressieve strategie. Maar dat mag het West-Europese beleid niet bepalen. De EU en Rusland hebben elkaar nodig. Wij hun gas, zij onze investeringen. De prijs van olie en gas zal stijgen en met name de Chinese vraag zal stijgen. Een vat olie is nu al 100 dollar. Ook arme Afrikaanse landen zullen toenadering zoeken tot het rijke Europa. En de bevolking van West-Afrika stijgt. Dat kan tot wantoestanden leiden, met alle sociale onlusten van dien.”

Energiecrisis

Nederland en Overijssel blijven tot nu toe geïsoleerd van de energiecrisis, vanwege de beschikbaarheid van het Groningse aardgas. “Maar ook dat is eindig”, waarschuwt Bolkestein. “Dan zullen velen wel anders piepen als het gaat om kernenergie.” Want volgens hem blijft kernenergie nodig. “Finland neemt hierin het voortouw.” Bolkestein heeft de hoop dat de Universiteit Twente slimme oplossingen kan bedenken om Overijssel te helpen op het gebied van energietekort. Goed onderwijs is daarom noodzakelijk, dat blijft allereerst een overheidstaak. Een laatste uitdaging volgens Bolkestein is Europa. De concurrentie vanuit Azië is groot. “India en China halen de EU in economisch opzicht in. Ook

op onderzoeksgebied loopt Europa achter. Drie procent van het bbp zou aan onderzoek moeten worden besteed, maar tot nu toe maakt alleen Zweden dat waar.” China wordt volgens Bolkestein in het bijzonder gevreesd. “De Chinese economie groeit verbluffend”. Maar China heeft ook problemen; de eenkindpolitiek in combinatie met het grote aantal abortussen van meisjes zorgt ervoor dat miljoenen Chinese mannen zonder vrouw komen te zitten. “Op het eiland Hainan zitten miljoenen mannen zonder werk en vrouw; op de 135 mannen zijn er 100 vrouwen.” Ook de milieuverontreiniging in China en de corruptie van de ambtenarij in de landelijke gebieden baart zorgen. “Het is nog te bezien hoe langdurig de concurrentie van China is.”

Federale fantasie

Als oud-Eurocommissaris is Bolkestein opvallend kritisch over de mate van invloed van de Europese Unie. “Overdaad schaadt. Het Europees Parlement leeft in een federale fantasie en wil in alles méér Europa. Het Europees Parlement streeft naar het eigen gelijk.” Volgens Bolkestein kan de Europese landbouwbegroting krimpen. Een deel van het geld dat via Brussel bij de boeren terecht komt, kan ook prima door de Nederlandse overheid worden betaald, vindt hij. “Dat ontlast de begroting in Brussel.”

Verder vindt Bolkestein het Europees Parlement niet representatief voor wat de burgers van Europa willen. “Zie de uitslagen van de referenda en Frankrijk. Dat vind ik een ernstige zaak. In Europa worden veel personen met macht onvoldoende gecontroleerd. De Europese Commissie kent 27 leden, één voor elke lidstaat. Die hebben geen dagtaak, maar willen wel beroemd worden en komen dan met rare voorstellen. Ze nemen initiatieven die ronduit schadelijk zijn. De enige remedie voor deze onmatige productie van schadelijke voorstellen is het aantal commissarissen te verlagen naar 12. Dat houdt misschien in dat Nederland niet automatisch een Eurocommissaris krijgt. Het zij zo. De Europese Unie moet soberder worden qua beleid. De nationale overheid doet dat ook. En dat de nationale overheid aan belang heeft ingeboet, is een misvatting.”

Gezond verstand

Bolkestein besluit zijn lezing met een antwoord op een vraag van dagvoorzitter Hannie te Grotenhuis over zijn verzamelde essays 'De twee lampen van de staatman': “Leer onze geschiedenis! Die is totaal ondergesneeuwd. Laat u zich zo weinig mogelijk beïnvloeden door drogredenen, maar luister naar wat het gezond verstand u ingeeft.”

klik [hier](#) om een korte film van de workshop te bekijken

2 *Bas Heijne* Terug naar het 'heimat-gevoel'

We moeten onze (lokale) identiteit niet ontkennen of onderschatten. Het 'heimat-gevoel' is heel natuurlijk. Maar het gebrek aan gevoel van eigenheid is zorgwekkend. De politiek heeft daarop geen goed antwoord. Dat vindt Bas Heijne.

De schrijver en publicist (onder meer columnist voor NRC Handelsblad) hield de workshop De Toekomst van de Democratie op het jaarcongres. Gedeputeerde Carry Abbenhues van de provincie Overijssel leidde zijn workshop in en leidde het debat achteraf.

Belang van identiteit

Wat Frits Bolkestein volgens Heijne heeft laten liggen in zijn lezing is het belang van het idee van identiteit. Dat speelt een grote rol in ons denken over de samenleving en de toekomst. "Wat is een gemeenschap? Wat is een samenleving? Dat soort vragen zijn ontzettend belangrijk en die moet je niet laten liggen."

Europa als uitweg voor alle problemen

Heijne: "Ik was vorig jaar in Sarajevo met een aantal studenten. Er waren verkiezingen geweest en de onderhandelingen zaten muurvast. Maar waar iedereen het over eens was, Serven, Kroaten en moslims, was het idee dat Europa dé uitweg zou zijn voor alle problemen. 'Als we daar maar bijkomen, dan is alles opgelost', was de heersende gedachte. Europa biedt economisch voordeel, maakt het

reizen gemakkelijker, de wereld wordt groter; er bestond een heel rooskleurig beeld van Europa. Een beeld dat bij ons juist onder druk staat. Eurosceptici zoals Bolkestein zijn bang voor een te groot en onslagvaardig Europa."

Volgens Heijne is het grootste probleem het feit dat we ons geen Europeaan voelen. Er is geen gedeelde identiteit. "De pogingen van de EU om een gemeenschap te worden zijn altijd mislukt, zoals bij het vinden van een gezamenlijk volkslied. Het is vooral een culturele mislukking. Politici hadden veel eerder moeten zeggen: je kunt Nederlander blijven in Europa. Dat verhaal is veel te laat bedacht. In de EU neemt het gevoel van eigenheid af."

Heimat-gevoel

Terwijl die behoefte aan eigenheid groter is dan ooit. Volgens Heijne zijn mensen met een sterke lokale identiteit vaker geneigd te stemmen op populistische partijen, zoals de PVV. Het aantal PVV-stemmers ligt in Twente, waar die lokale identiteit groot is, ook hoger dan op plekken waar niet zo'n sterke lokale identiteit bestaat. Mensen voelen zich op dit moment bedreigd in hun eigenheid en gemeenschapsgevoel. "Dat soort emoties moeten we niet onderschatten. Je herkent het bij jezelf wel degelijk, als je goed kijkt. Dat heimat-gevoel is niet een vreemde emotie die tot nare sentimenten leidt. Je krijgt juist problemen als je die emoties ontkent."

Politiek heeft geen goed antwoord

Volgens Heijne worstelt de politiek ermee om een goed antwoord op deze sentimenten te geven. "Dat vind ik vreemd. Waarom benoemen ze het niet gewoon minder hard dan Wilders? En waarom spreken ze populistische partijen niet aan op het irreeële van hun ideeën (die een fantasie van eigenheid opwerpen)?" Wat er werkelijk speelt in de samenleving, wordt vaak onderschat, zegt Heijne. "Mensen die zich buitengesloten voelen zijn vaak laagopgeleid. Bolkestein zegt dat je mensen dan maar hoger op moet leiden. Maar dat is niet afdoende. Veel hoger opgeleiden voelen zich ook vervreemd (terrorisme wordt juist vaak door hoogopgeleiden gepleegd). Er bestaat argwaan tegen alle instituten, van koningshuis tot politiek en Europa. Het idee is: wat gezichtsloos is, bepaalt. Dat is deels terecht, maar deels ook niet. Het is aan de politiek om een breder verhaal te vertellen. De angst voor bedreiging, immigratie, islam, globalisering moet worden ingedamd. Want, wees nou eerlijk, de kans dat je wordt opgeblazen is nog kleiner dan dat je de Postcodeloterij wint."

Leren van John de Mol

Volgens Heijne kunnen politici leren van het succes van John de Mol. Hij scoort aan de lopende band door in elk nieuw programma naar de Nederlandse identiteit te verwijzen. "Dat bleek een groot succes, het exploiteert het gevoel van gemeenschap, van een samenleving", zegt Heijne. Het succes van Boer zoekt Vrouw is ook betekenisvol in dat verband. Volgens Heijne kunnen politici hiervan leren. "Maar dan wel op een oprechtere manier, minder gelikt en berekenend."

klik [hier](#) om een korte film van de workshop te bekijken

3

Jenny Gierveld Workshop B Vergrijste samenleving

Het belang van 'konvooi' in de aanpak van eenzaamheid

De toekomstige oudere verschilt duidelijk van de oudere van nu. Zijn werkgeschiedenis, partnergeschiedenis en het gezondheidspatroon zijn anders. Dat biedt goede perspectieven voor de toekomst, zegt professor Jenny Gierveld, emeritus hoogleraar Sociologie en Sociale gerontologie. Maar een aandachtspunt is eenzaamheid. De aanpak daarvan kan effectiever volgens Gierveld.

Een aantal demografische en sociale ontwikkelingen zorgt ervoor dat de ouderen van over 20 jaar duidelijk verschillen met de ouderen van nu.

Generatieverschillen

We krijgen in toenemende mate te maken met de vergrijzing van de samenleving. "Hoe ziet onze samenleving er dan straks uit?" vroeg Jenny Gierveld zich af op het jaarcongres van het Trendbureau Overijssel. "De senior van de toekomst zal in ieder geval verschillen van de huidige senior", geeft Gierveld aan. "Een belangrijk verschil is dat ouderen van de toekomst de Tweede Wereldoorlog niet hebben meegemaakt." Maar dat is niet het enige; een aantal demografische en sociale ontwikkelingen zorgt ervoor dat de ouderen van over 20 jaar duidelijk verschillen met de ouderen van nu. Zo is het aantal hoogopgeleiden de afgelopen jaren toegenomen. Daarnaast heeft de senior van de toekomst een heel andere werkgeschiedenis gehad waarin zowel mannen als vrouwen hebben gewerkt. Ook kennen de toekomstige ouderen een andere partnergeschiedenis; het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen wordt kleiner waardoor stellen langer samen zijn. Deze ontwikkelingen hebben

invloed op de gezondheid van mensen. "Want", zo zegt Gierveld, "het meest gezond zijn mensen met een partner en met een hoger onderwijsniveau. En over dat laatste moet niet langer gezweven worden". Opgeteld biedt dit goede perspectieven voor de toekomst aangezien we er vanuit kunnen gaan dat we langer en langer gezond zullen leven, stelt Gierveld.

Naast vergrijzing van de samenleving is ook individualisering een belangrijke maatschappelijke trend, schetst Gierveld. "Verschillende samenbindende verbanden, zoals de kerk, hebben wij afgewezen. De solidariteit en 'noaberschap' nemen af." Eenzaamheid wordt daarmee een onderwerp wat meer aandacht vraagt, geeft Gierveld aan. Overigens waarschuwt Gierveld voor de romantisering van het verleden. Het noaberschap was in veel opzichten zeer beklemmend en vormde meer een stelsel van sociale zekerheid dan een uiting van betrokkenheid op je medemens.

Eenzaamheid

Er is een verschil tussen eenzaamheid voelen of alleen zijn, aldus Gierveld. Daarnaast is er een onderscheid tussen emotionele eenzaamheid (de afwezigheid van een gesprekspartner) en sociale eenzaamheid (afwezigheid van een breder sociaal netwerk van burens en vrienden). Dit onderscheid is belangrijk voor beleidsmakers, zo zegt Gierveld, omdat de aanpak van eenzaamheid vaak alleen gericht is op sociale eenzaamheid. Ook zouden beleidsmakers zich bewust moeten zijn van alle factoren die invloed hebben van eenzaamheid, zoals persoonlijkheid, gezondheid, partnerstatus, kinderen en contacten met kinderen en het hebben van financiële mogelijkheden. Tot nu toe wordt daar te weinig mee gedaan.

Effectievere aanpak

De aanpak van eenzaamheid kan effectiever, aldus Gierveld. Als we kijken naar de verschillende factoren die van invloed zijn op eenzaamheid, dan kunnen we volgens haar concluderen dat het organiseren van een

koffie-ochtend niet heel effectief is tegen eenzaamheid. "Belangrijker is het om eenzaamheid te voorkomen, en dit kan door het onderhouden van ons konvooi". Hieronder verstaat Gierveld 'het geheel van sociale relaties met andere mensen die van betekenis zijn'. Dit kan variëren van vertrouwenspersonen (partner, familie) en vrienden tot burens, kennissen en medeleden van het koor of de sportvereniging.

Konvooi opbouwen

Volgens Gierveld is het belangrijk dat iedereen zijn of haar konvooi opbouwt en onderhoudt. "Dat is een continue taak voor iedereen van 18 tot 85 jaar." Neem vooral ook de tijd voor het onderhoud van je bestaande contacten, is haar advies. Op late leeftijd van de Randstad naar Drenthe verhuizen is volgens haar meestal niet zo'n goed idee aangezien het lastig is om op die leeftijd nog een groot sociaal netwerk in je nieuwe omgeving op te bouwen.

Sociaal kwetsbaar

Het opbouwen van je konvooi is belangrijk voor alle leeftijden. Want eenzaamheid is niet leeftijdsgebonden, zegt Gierveld. Wel zijn 80-plussers meer dan gemiddeld eenzaam, wat samenhangt met een slechter wordende gezondheid en het eventuele wegvallen van de partner. "Opvallend is wel het zichtbare onderscheid in eenzaamheid tussen sociaal kwetsbare en meer sociaal geprivilegieerden in de samenleving." Sociaal sterke mensen zijn beter in staat om hun konvooi op te bouwen en te onderhouden geeft Gierveld aan. Daarnaast zijn sociaal geprivilegieerden ook beter in het gebruik van sociale media voor het onderhouden van hun contacten. Sociaal zwakkeren hebben vaak minder contacten en proberen dit door middel van veel tijd te steken in chatten en deel te nemen aan discussiegroepen, uit te breiden. Dit heeft echter een groot risico van falen, aldus Gierveld.

Oproep aan beleidsmakers

Jenny Gierveld laat zich tijdens haar lezing kritisch uit over de huidige aanpak van eenzaamheid. Met de toenemende vergrijzing is eenzaamheid een belangrijk onderwerp. "Er zullen nooit genoeg vrijwilligers zijn om al de toekomstige 80-plussers op te zoeken!". Gierveld sluit haar lezing dan ook af met de oproep aan beleidsmakers om ons beleid zó aan te passen dat niet alleen de sociaal sterke, maar ook de sociaal zwakke senioren van de toekomst in staat zijn om hun konvooi op te bouwen en te onderhouden.

klik [hier](#) om een korte film van de workshop te bekijken

In de workshop Toekomst van de Landbouw gaven Ed Kooijman (directeur DSM Resins) en Jan Willem van der Schans (Universiteit Wageningen) vanuit eigen invalshoek hun visie over de toekomstige landbouw. Van der Schans benadrukt het succes van streekproducten en Kooijman houdt een warm pleidooi voor de biobased economy.

4 *Jan Willem van der Schans* Kansen voor de landbouw

De toekomst van de landbouw is niet per definitie zorgwekkend, zegt Jan Willem van der Schans. Nieuwe ontwikkelingen zoals stadslandbouw maar ook kleinschalig en verantwoord boeren bieden kansen voor de toekomst.

De huidige landbouw heeft te maken met nogal wat problemen, schetst van der Schans. "De inkomens van boeren staan onder druk, we hebben te maken met milieuproblemen, er is gebrek aan kwaliteit en diversiteit, vanuit de consument is er wantrouwen en ook de gezondheid van de consument is een steeds belangrijker onderwerp binnen de landbouwsector."

Wijn maken en blotevoetenpad

Om overeind te kunnen blijven als boerenbedrijf komen veel boeren voor de keus tussen specialisatie of diversificatie te staan. Van der Schans geeft aan dat een toenemend aantal boerenbedrijven kiest voor nicheproducten, in plaats van schaalvergroting. De opkomst van boerenbedrijven die streekproducten aanbieden in combinatie met niet-agrarische activiteiten is goed zichtbaar. Het Hof van Twello, met een uitgebreide landwinkel en het zogenaamde 'blotevoetenpad', is daar volgens van der Schans in Overijssel een goed voorbeeld van.

Vertrouwd met streekproducten

De consument wordt wantrouwiger en wil steeds vaker op een verantwoorde manier geproduceerd en gezond voedsel. "Dit biedt kansen voor boerenbedrijven die door middel van kleinschalige productie van streekproducten in kunnen spelen op die behoefte aan kwaliteit en gezonde leefstijl", zegt van der Schans. Ambachtelijke, verse producten halen bij de boer wint aan populariteit bij de consument. In natuurvoedingwinkels maar ook in restaurants kom je deze ontwikkeling steeds vaker tegen. Van der Schans beargumenteert dat de kleinschalige initiatieven steeds meer hun weg vinden naar de wereld van de grootschalige distributie. In de supermarkt zijn steeds vaker regionale

producten te vinden die op kleinschalige en verantwoorde manier geproduceerd zijn. Hierdoor raakt de consument steeds meer vertrouwd met deze producten. En ook de grotere voedingsketens doen mee aan deze trend, ziet van der Schans. "Ben & Jerry's profileert zichzelf met ijs dat gemaakt wordt van echte melk en McDonald's heeft een reclame-campagne opgezet over kwaliteit van eten waarbij benadrukt wordt dat hun hamburgers gemaakt zijn van 100% rundvlees."

Stadslandbouw

Landbouw is de laatste jaren steeds verder van de stad af komen te staan, volgens Van der Schans. "Nu zijn er initiatieven die laten zien dat de stad zich opnieuw wil verbinden aan landbouw". Van der Schans is zelf aangesloten bij het netwerk Eetbaar Rotterdam. "Eetbaar Rotterdam wil stadslandbouw onderdeel laten uitmaken van plaatselijke ruimtelijke ordening en zet in op een zinvol gebruik van restuimtes in de stad." Ondernemende bewoners wordt de ruimte gegeven om projecten te realiseren waar de voedselkringloop centraal staat. Als het aan Eetbaar Rotterdam ligt heeft de stad straks moestuindaken, drijvende tuinen en zelfvoorzienende horecagelegenheden, aldus Van der Schans.

Volgens Van der Schans zijn er genoeg andere interessante voorbeelden te noemen die een optimistische toekomst voor de landbouw betekenen. Bijvoorbeeld in verwervingsgebieden waarin landbouw, wonen, werken, natuur en recreëren zich naast elkaar kunnen ontwikkelen. "De toekomst is niet zo zwart-wit als het Trendbureau schetst."

Ed Kooijman "De toekomst zal biobased zijn"

Biobased toekomst

Een andere ontwikkeling binnen de landbouw is de biobased economy. Daarbij wordt het afval van het ene bedrijf gebruikt als grondstof voor een ander bedrijf. De aandacht hiervoor groeit, nu mensen in toenemende mate aandacht hebben voor het milieu en zich beseffen dat het gebruik van fossiele brandstoffen eindig is. Deze aandacht is terecht, zegt Kooijman. "De toekomst zal biobased zijn".

Vriendelijk alternatief

Een biobased economy biedt flink wat voordelen volgens Kooijman. Het voordeel van biobased stoffen is dat de grondstoffen hernieuwbaar zijn en de producten minder giftig en vaak biologisch afbreekbaar. Biobased is een vriendelijk alternatief voor het veel gevaarlijker chemische productieproces. Daarnaast is het verbranden van biomassa vrijwel CO₂-neutraal. En, zo zegt Kooijman, "door afvalstoffen als grondstof te gebruiken wordt de competitie met voedingsmiddelen vermeden".

Minireactor

De biobased economy ontwikkelt zich snel, maar er moeten nog enorme technologische stappen genomen worden, zegt Kooijman. "Het volume en de snelheid van produceren is nog niet ver genoeg ontwikkeld om een echt alternatief te vormen voor fossiele brandstoffen." Voor een biobased economy is veel biomassa nodig. Het vervoeren van de grondstoffen is duur en het betekent bovendien een belasting voor het milieu, geeft Kooijman aan. Vandaar dat er nu gekeken wordt naar meer lokale en kleinschalige oplossingen. Het ontwikkelen van mini-bioreactoren die gebruikt kunnen worden voor het maken van een tussenproduct is daar een goed voorbeeld van. "Door een mini-bioreactor te plaatsen bij kleine industrieën zoals boerenbe-

drijven, kunnen afvalstoffen uit de landbouw ter plekke bewerkt worden tot tussenproduct, hierdoor hoeven boeren kleinere hoeveelheden te vervoeren waardoor ze besparen op het vervoer."

Nú aan de slag

Jarenlang investeren heeft ervoor gezorgd dat we nu al gebruik kunnen maken van biobased toepassingen en producten. Kooijman geeft het voorbeeld van biobased hars, wat nu gebruikt wordt bij de bouw van boten. Goede ontwikkelingen, zegt Kooijman, maar het is nog niet genoeg. "Laten we niet nog 20 jaar wachten met nieuwe ontwikkelingen, we moeten nú aan de bak!"

Kleinschalig en grootschalig

In de discussie na de lezingen wordt een interessante constatering gedaan: beide sprekers zijn vanuit totaal verschillende punten begonnen, maar ze komen uiteindelijk op een zelfde mengeling van grootschalig en kleinschalig uit. Kooijmans' wereld van industrie en grote volumes eindigt bij kleinschalige productie-eenheden op boerderijen. En de landbouw zoals beschreven door Van der Schans verkoopt producten via de normale, grootschalige, distributiekanaal. Dat kleinschalig en grootschalig dicht bij elkaar komen is een fascinerende ontwikkeling, vinden ook Kooijman en Van der Schans.

klik hier om een korte film van de workshop te bekijken

5 Toekomstexcursie MIRA

Clemens van Blitterswijk, Martijn Kuit en Els Reeuwijk

Virtuele galstenen en Lingopiepjes

Infusen, lampen, bedden, piepjes, slangetjes en draadjes. In het Experimental Center for Technical Medicine van de Universiteit Twente is van alles te zien. Een complete operatiekamer en intensive care zijn hier nagebouwd om zoveel mogelijk de medische praktijk na te bootsen.

De bezoekers van het jaarcongres die deelnamen aan de toekomstexcursie van MIRA, het instituut voor biomedische technologie van de Universiteit Twente, werden rondgeleid door de ruimtes van een van de grootste skillslabs van Europa. Workshop-leiders Clemens van Blitterswijk, Martijn Kuit en Els Reeuwijk leidden de bezoekers rond.

Vanwege de vergrijzing zal de vraag naar zorg in de toekomst steeds meer stijgen, terwijl het aanbod zal afvlakken. Bij het ECTM onderzoeken ze hoe je met biomedische technologie-toepassingen in kunt spelen op deze ontwikkeling. Met de Lopes bijvoorbeeld, een revalidatie-robot. Dankzij deze robot is er minder menskracht nodig bij de revalidatie van een patiënt.

Klinisch-realistische omgeving

Het MIRA werkt samen met ziekenhuizen en het bedrijfsleven. "Zo voorkomen we dat techniek ligt te versloffen", zegt managing director Martijn Kuit. "En het is een win-win-situatie. Wij kunnen hier trainen met de nieuwste medische apparatuur, en het bedrijfsleven krijgt onze feedback daarover terug, zodat ze hun product kunnen verbeteren." Ook artsen zijn weg van het instituut, en komen graag trainen in deze klinisch-realistische omgeving. De operatiekamer is zelfs nóg luxer dan een echte operatiekamer, omdat hij multifunctioneel is; er kunnen verschillende soorten operaties (bijvoorbeeld zowel neurologische als buikoperaties) worden verricht. In de medische praktijk zijn operatiekamers slechts geschikt voor één enkel type operatie. Ook voor schoonmaakbedrijven is het interessant om in een oefensituatie te kijken naar hoe een operatiekamer of intensive care het beste kan worden schoongemaakt.

Bij het ECTM onderzoeken ze hoe je met biomedische technologie-toepassingen in kunt spelen op deze ontwikkeling.

Nieuwste technieken

In de operatiekamer zijn de nieuwste technieken aanwezig. Zo is er een routing systeem met verschillende camera's, waarop artsen en publiek precies op het scherm kunnen volgen wat er gebeurt. Ook is er een digital life board met touchscreen, waarop studenten bijvoorbeeld een MRI leren lezen. Een wereldprimeur is aanwezig in de vorm van een operatielamp met ledverlichting. "Hier hebben wij nog enkele foutjes in ontdekt, die de fabrikant kan aanpassen en de volgende variant kan verbeteren", zegt Els Reeuwijk. In de operatiekamer is zelfs een apparaat aanwezig waar de chirurg zijn iPod in kan pluggen.

Human patient simulator

In de intensive care maakt een apparaat piepjes die klinken als het spelprogramma Lingo, waarbij een letter goed wordt geraden. Het blijkt de 'human patient simulator' te zijn; een apparaat dat de acute zorg voor instabiele patiënten regelt. Het

meet onder meer hartritme, bloeddruk, druk in de slagaderen en de temperatuur van de patiënt. Een student die de deelnemers rondleidt in de ic, legt uit dat dit een ideale oefenruimte is voor studenten. "We kunnen een patiënt hier ziek maken en hem bijvoorbeeld een hartaanval of longembolie geven. Het voordeel is dat je hier fouten kunt toestaan en daarvan kunt leren."

Virtuele galstenen

Met zijn 1300 vierkante meter is het ECTM een van de grotere skillslabs van Europa. Behalve de operatiekamer en intensive care, is er ook een ruimte met verschillende endoscopie-simulatoren. Hier kunnen studenten (en tijdens de excursie ook de bezoekers van het jaarcongres) bijvoorbeeld trainen om virtueel galstenen te verwijderen. Dat lukt nog niet bij iedereen even goed; de schermen kleuren schrikbarend vaak rood, want in het echt zou betekenen dat er een bloeding is opgetreden. Gelukkig zijn dat soort fouten in deze oefensituatie toegestaan.

klik [hier](#) om een korte film van de workshop te bekijken

Het Trendbureau Overijssel werkt voor en met alle organisaties die geïnteresseerd zijn in de toekomst van Overijssel. Bij het maken van toekomstverkenningen werkt het Trendbureau samen met kennisinstellingen en bij het onderwerp betrokken overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Het Trendbureau houdt presentaties over de toekomstverkenningen. Ook geeft het Trendbureau workshops, bijvoorbeeld over toekomstverkennen en 'windtunneling'.

Het Trendbureau is een initiatief van de provincie Overijssel en wordt door de provincie gefinancierd. Het Trendbureau is inhoudelijk onafhankelijk. De programmaraad bestaat uit: prof. dr. Wolter Lemstra (voorzitter), Tineke Bakker (voorzitter VNO-NCW Midden), Marga Kool (dijkgraaf Waterschap Reest en Wieden), prof. dr. Ed Brinksmas (rector magnificus Universiteit Twente) en Eddy Veenstra (directeur Woningbouwcorporatie SWZ).